

**“Filologiya va pedagogikada yangicha ilmiy izlanishlar:
an'anaviylikdan zamonaviylikka”**

**GENERATIV SUN'IY INTELLEKT BILAN TABIIY YOZMA
MULOQOTDA ELLIPTIK KO'RSATMALAR VA KOMMUNIKATIV
TUZATISH**

Abduraximova Gulnoza Xolmirzayevna

Qo'qon universiteti Andijon filiali,
Tibbiyotda tillarni o'qitish kafedrası o'qituvchisi

ORCID: 0009-0001-5974-7825

E-mail: Gulnozaabdurahimova396@gmail.com

Annotatsiya:

Maqolada generativ sun'iy intellekt bilan tabiiy yozma muloqotda qisqa ko'rsatmalarning anglashilishi va noto'g'ri talqinning foydalanuvchi tomonidan tuzatilishi o'rganiladi. Tadqiqot materiali ilmiy maqola hamda diagrammalar tayyorlashga qaratilgan bitta davomli suhbatdan maqsadli tanlangan besh kommunikativ epizoddan iborat. Tahlilda ko'rsatish olmoshlari, additiv yuklama, nutq fe'li va baholovchi ifodalarning oldingi replikalar bilan munosabati tekshirildi. “Shuni ham” tipidagi elliptik ko'rsatmada bajariladigan amal oldingi faoliyatdan tiklanishi, “maqola dedim” shaklida esa noto'g'ri tanlangan natija turi qayta belgilanishi aniqlandi. Foydalanuvchining javob tabiiyligiga bildirgan e'tirozi topshiriqni bekor qilishdan ko'ra, misollarning manbasi va ishonchlilik mezonini o'zgartirishga qaratilgani ko'rsatildi. Promptni alohida jumla doirasida emas, topshiriq, javob va keyingi tuzatish birligida tahlil qilish taklif etildi. Ingliz tilidagi variantlar o'zbekcha replikalarning funksional tarjimalari bo'lib, mustaqil ingliz tilidagi empirik material sifatida talqin qilinmadi.

Kalit so'zlar:

tabiiy prompt, yozma muloqot, ellipsis, diskursiv deysis, kommunikativ tuzatish, suhbat tahlili, kontekst, metakommunikatsiya.

KIRISH

Generativ sun'iy intellekt bilan ishlayotgan foydalanuvchi har bir murojaatida vazifani boshidan batafsil tushuntirmaydi. Suhbat davomida “shuni ham”, “maqola dedim”, “shu rasmga nom ber” singari qisqa replikalar yetarli deb hisoblanadi. Ularning mazmuni oldingi topshiriq, ko'rsatilgan material va kutilayotgan natija bilan bog'liq holda shakllanadi. Shu sababli tabiiy promptning kommunikativ qiymatini faqat uning uzunligi yoki grammatik tugallanganligi orqali baholab bo'lmaydi.

Mazkur muammo ilmiy matn tayyorlash jarayonida yaqqol ko'rinadi. Bir suhbat doirasida maqola yozish, undan parcha ajratish, diagramma tayyorlash va rasmga nom berish kabi faoliyatlar almashinadi. Keyingi ko'rsatma ushbu amallardan qaysi biriga tegishli ekanini aniqlash uchun yaqin replika bilan birga suhbatning davom etayotgan maqsadini ham hisobga olish zarur.

Emanuel A. Schegloff, Gail Jefferson va Harvey Sacks suhbatdagi tuzatish tashkilotini gapirish, eshitish va tushunish bilan bog'liq muammolarni bartaraf etish mexanizmi sifatida tavsiflaganlar. Bu yondashuvda tuzatish faqat noto'g'ri so'zni to'g'risi bilan almashtirishdan iborat emas; suhbatdoshlar o'rtasida anglashilgan mazmunning muvofiqligini tiklash ham uning doirasiga kiradi. [1]

Mark Dingemanse va hammualliflar turli tillardagi suhbatlarni qiyoslab, kommunikativ muammolarni aniqlash va hal qilishda muntazam tashkil topgan vositalar mavjudligini ko'rsatadilar. Ularning tadqiqoti qisqa tuzatish replikalarini tasodifiy uzilish sifatida emas, muloqotni davom ettirishga xizmat qiluvchi harakat sifatida o'rganishga asos beradi. [2]

Inson va sun'iy intellekt muloqotining haqiqiy yozuvlarini o'rganishga qiziqish WildChat kabi korpuslarda ham namoyon bo'ladi. Wenting Zhao, Xiang Ren, Jack Hessel, Claire Cardie, Yejin Choi va Yuntian Deng foydalanuvchilarning amaliy murojaatlarini jamlagan ko'p tilli suhbatlar korpusini taqdim etganlar. Mazkur maqolada bu korpusdan misol olinmaydi; u tabiiy foydalanish materialining tadqiqot uchun ahamiyatini ko'rsatuvchi metodologik manba sifatida keltiriladi. [3]

Tadqiqotning maqsadi tabiiy yozma muloqotdagi qisqa ko'rsatmalar qanday kontekstual tayanchlar orqali anglashilishini va noto'g'ri talqin foydalanuvchi replikasida qanday tuzatilishini aniqlashdir. Asosiy e'tibor uch masalaga qaratiladi: tushirilgan harakatning tiklanishi, murojaat obyektining aniqlanishi va oldingi javobga bildirilgan e'tirozning yangi topshiriqqa aylanishi.

MATERIALLAR VA METODLAR

Tadqiqot materiali ilmiy maqolalar hamda ularning diagrammalarini tayyorlashga bag'ishlangan bitta davomli foydalanuvchi-assistent suhbatidan olindi. Suhbatdan besh epizod maqsadli tanlandi: tasvirga nom berish, noto'g'ri anglashilgan vazifani tuzatish, matnni diagrammaga aylantirish, oldingi amalni yangi materialga tatbiq etish va misollarning tabiiyligiga talab qo'yish.

Tanlash mezoni replikada kontekstga bog'liq ma'no yoki oldingi javobga munosabatning aniq kuzatilishi bo'ldi. Ushbu material statistik reprezentativ korpus emas, bitta faoliyat doirasidagi holat tadqiqoti hisoblanadi.

Foydalanuvchi yozuvidagi imlo xususiyatlari tegishli o'rinlarda asl shaklida saqlandi. Tahlil uchun me'yorlashtirilgan ifoda qo'llanganda, bu alohida ko'rsatildi.

Imlo og'ishlari foydalanuvchining savodxonligi yoki bilim darajasini baholash vositasi sifatida talqin qilinmadi.

Tahlil birligi alohida prompt bilan chegaralanmadi. Har bir epizodda murojaatdan oldingi faoliyat, foydalanuvchi replikasi va undan keyingi javob hisobga olindi. Bunday yondashuv qisqa jumlaning qanday vazifani bajarayotganini keyingi muloqot orqali tekshirish imkonini berdi.

Ingliz tilidagi ifodalar maqola doirasida tayyorlangan funksional tarjimalardir. Ular ingliz tilida so'zlashuvchi foydalanuvchilardan yig'ilgan mustaqil misollar emas. Shuning uchun qiyosda ikki tilning real qo'llanish chastotasi haqida emas, muayyan kommunikativ vazifaning tarjimada ifodalanishi haqida xulosa chiqarildi.

NATIJALAR

Tasvirga yo'naltirilgan ko'rsatmada obyekt va amalning aniqligi

Birinchi epizodda tayyor diagramma taqdim etilgach, foydalanuvchi quyidagicha murojaat qilgan: "shu rasmga nom ber"

Kontekstga tayangan me'yorlashtirilgan o'qilishi: "Shu rasmga nom ber."

Ingliz tilidagi funksional tarjimasi: "Give this figure a title."

Replikadagi shu birligi ko'rsatilgan tasvirga ishora qiladi. Rasmga shaklidagi jo'nalish kelishigi nomlash amalining qaysi obyektga qaratilganini belgilaydi. Nom ber birikmasi esa kutilayotgan natijani chegaralaydi: foydalanuvchi rasmning mazmunini qayta bayon qilishni emas, uning ilmiy matnda qo'llanadigan nomini olishni so'ramoqda.

Bu yerda ko'rsatish olmoshining referenti faqat oldingi matn orqali emas, mpiri obyekt orqali ham aniqlanadi. Shunday ekan, ushbu replikani sof matniy mpiric bilan cheklash yetarli emas. Uning anglashilishida ko'rsatilgan diagramma mpiri diagramma ustida olib borilayotgan faoliyat birgalikda qatnashadi.

Ingliz tilidagi tarjimada figure variantining tanlanishi ham faoliyat kontekstiga bog'liq. Dissertatsiyaga joylashtiriladigan diagramma haqida so'z ketayotgani uchun bu birlik picture so'zidan aniqroq vazifani bajaradi. Demak, tabiiy promptning tarjimasida ham referentning janriy maqomi hisobga olinadi.

"Maqola dedim" replikasida vazifa mpiric qayta belgilanishi.

Ikkinchi epizodda foydalanuvchining yangi matn yozishga oid qisqa murojaatidan keyin assistant yana diagrammaga nom taklif qilgan. Foydalanuvchi bunga: "maqola dedim" deb javob bergan.

Ingliz tilidagi funksional tarjimasi: "I meant an article." Mazkur mpiric tashqi jihatdan xabar gap shaklida tuzilgan. Unda ochiq buyruq mavjud emas. Shunga qaramay, suhbatdagi vazifasi mpiri harakatni qayta yo'naltirishdan iborat. Maqola birligi noto'g'ri tanlangan mahsulot mpiric o'rniga kerakli mahsulotni qo'yadi. Dedim esa foydalanuvchining oldingi kommunikativ niyatiga qaytishni talab qiladi.

Bu holatda tuzatish sohasi mahalliydir: ilmiy mavzu bekor qilinmaydi, faqat bajarilishi kerak bo'lgan amal qayta belgilanadi. Assistentning xatosi diagramma nomlash faoliyatini davom ettirishida ko'rinadi; foydalanuvchi esa maqola yozish faoliyatiga qaytaradi.

Dedim shaklini faqat o'tgan zamondagi nutq hodisasi sifatida izohlash uning empirik vazifasini to'liq ochmaydi. Replika ayni vaziyatda "oldingi niyatimni shu yo'nalishda tushuning" mazmunini bajarsa-da, uning mavjudligi foydalanuvchi avval aynan maqola so'zini ishlatganini avtomatik isbotlamaydi. Tahlil uchun muhim jihat so'zlovchining niyatini qayta belgilayotganidir.

Ingliz tilidagi I meant an article shakli so'zma-so'z I said an article variantiga nisbatan ushbu tuzatish vazifasini tabiiyroq ifodalaydi. Bu yerda tarjimada morfologik shaklning aynan ko'chirilishidan ko'ra, replikalar o'rtasidagi munosabat saqlanadi.

"Diagramma canvada" ko'rsatmasida tushirilgan harakatning tiklanishi. Uchinchi epizodda foydalanuvchi maqolaning muhokama bo'limidan parcha yuborib, uning oxiriga: "diagramma canvada" deb yozgan.

Ingliz tilidagi funksional tarjimasi: "Make a diagram of this in Canva."

O'zbek tilidagi replikada mustaqil kesim yo'q. Biroq yuborilgan matn va undan oldingi faoliyat bajariladigan amalni tiklash imkonini beradi. Diagramma kutilayotgan natija turini, Canvada esa foydalanuvchi nazarda tutgan tayyorlash muhitini bildiradi.

Mazkur holatni shunchaki "to'liq yozilmagan buyruq" deb tavsiflash yetarli emas. Murojaatning oldida ishlanishi kerak bo'lgan material mavjud. Shu sababli manba matnni qayta sanash hamda tayyorlang yoki qiling fe'lini qo'shish foydalanuvchi uchun ortiqcha bo'lib qoladi.

Biroq topshiriqni anglash bilan uni bajarish shakli farqlanadi. Canva empirik tahrirlanadigan loyiha yaratish va Canva'ga yuklanadigan rasm tayyorlash bir xil natija emas. Kuzatilgan suhbatda assistant ikkinchi shaklni taqdim etgan. Demak, vazifa talqinini baholashda faqat diagramma yaratilganini emas, foydalanuvchi ko'rsatgan vosita qanday bajarilganini ham qayd etish kerak.

Bu tafovut tabiiy promptning amaliy tahlili uchun muhim: mazmunan yaqin natija ayrim texnik talablarni to'liq qamrab olmasligi mumkin.

"Shuni ham" replikasida oldingi amalning yangi obyektga ko'chirilishi

To'rtinchi epizodda foydalanuvchi tahlilning to'rt bosqichi haqidagi yangi paragrafni yuborib: "shuni ham"degan.

Ingliz tilidagi funksional tarjimasi: "Do the same for this passage too." Bu replikada shu yangi yuborilgan paragrafga ishora qiladi. -ni tushum kelishigi uni bajariladigan harakatning obyekti sifatida belgilaydi. Harakatning o'zi aytilmagan bo'lsa-da, oldingi diagramma tayyorlash faoliyatidan tiklanadi.

Ham yuklamasi yangi materialni oldingi material bilan bir qatorga qo'yadi. Bunda o'xshashlik mavzularning aynan bir xilligida emas, ularga tatbiq etiladigan

amalda namoyon bo'radi. Birinchi parcha madaniy ma'noni saqlash mezonlariga, keyingisi metodik bosqichlarga tegishli. Shunga qaramay, ikkalasiga nisbatan bajariladigan amal diagrammaga aylantirishdir.

Shunday qilib, mazkur epizodda promptning mazmuni ikki alohida manbadan tiklanadi: obyekt joriy xabardan, amal esa oldingi faoliyatdan olinadi. Agar tizim faqat eng so'nggi ikki so'zni qayta ishlasa, ko'rsatmaning mazmuni ochilmaydi.

Ingliz tilidagi tarjimasida qo'shilgan do the same birikmasi o'zbekcha replikada bevosita aytilmagan amalni ochiq ifodalaydi. Bu tarjimaviy kengaytirish yangi topshiriq yaratmaydi; kontekst orqali anglashilayotgan munosabatni ifodalaydi.

Misollarning tabiiyligiga bildirilgan e'tirozning metodik vazifasi.

Beshinchi epizodda foydalanuvchi oldingi maqolalardagi misollarga munosabat bildirib, quyidagi fragmentlarni yozgan: "menga berayotgan promtlarning yoqmayapti suniylig bilinib qolyapti" va "ishonchli promtlardan ber inson talab qildigan promtlardan".

Mazmuniy jihatdan me'yorlashtirilgan shakli: "Berayotgan promptlaringiz menga yoqmayapti, sun'iyligi bilinib qolyapti. Inson amalda so'raydigan, ishonchli promtlardan bering." Bu e'tiroz faqat uslubga qaratilmagan. Unda misolning qanday hosil qilinganiga doir talab bor. Foydalanuvchi lingvistik hodisani ko'rsatish uchun tadqiqotchi tuzgan jumla bilan amaliy muloqotda uchragan murojaatni farqlashni talab qilmoqda.

Yoqmayapti baholovchi munosabatni bildiradi. Sun'iyligi bilinib qolyapti esa ushbu munosabatning sababini aniqlashtiradi. Keyingi inson talab qiladigan ifodasi yangi tanlash mezonini beradi: misol tabiiy kommunikativ vaziyatga tegishli bo'lishi kerak.

Shu bois, javobni tuzatish faqat so'zlarni ravonlashtirish bilan cheklanmaydi. Materialning manbasini o'zgartirish talab qilinadi. Nashr etilgan suhbat korpusi, hujjatlashtirilgan tajriba yoki real yozishma tabiiy misol uchun asos bo'lishi mumkin; tadqiqotchi tuzgan namuna esa alohida belgilanishi lozim.

Mazkur epizodda tuzatish obyekti bitta jumla emas, maqolada misol tanlash usulidir. Shuning uchun u metakommunikativ munosabat bilan birga metodik talab ham ifodalaydi.

Tahlil natijalarining umumlashtirilishi

Tabiiy replika	Mazmunning kontekstual tayanchi	Asosiy kommunikativ vazifa	Talqinda tekshiriladigan jihat
"Shu rasmga nom ber"	Ko'rsatilgan diagramma	Tasvirni nomlash	Qaysi obyekt va qanday nom kerakligi
"Maqola dedim"	Oldingi nomuvofiq javob	Natija turini tuzatish	Mavzu bilan mahsulot turini farqlash

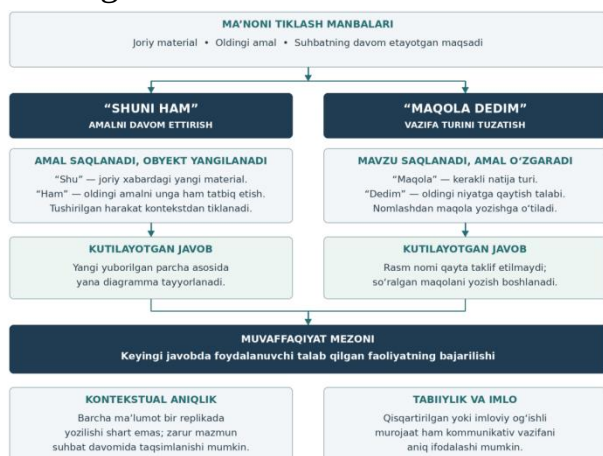
“Diagramma canvada”	Biriktirilgan matn	Matnni mpiri shaklga o'tkazish	Diagramma va tayyorlash muhitining muvofiqligi
“Shuni ham”	Yangi mpiric t oldingi amal	Amalni yangi obyektga tatbiq etish	Obyekt va amalni alohida tiklash
“Inson talab qiladigan promptlardan”	Oldingi misollarga e'tiroz	Material tanlash mezonini yangilash	Misolning haqiqiy manbasi

MUHOKAMA

Natijalar tabiiy promptning aniqligi uning mpiri barcha ma'lumotlar yozilganligiga teng emasligini ko'rsatadi. **“Shuni ham”** alohida olinganda noaniq, ammo tegishli suhbat ketma-ketligida bajariladigan amalni yetarlicha ifodalashi mumkin. Bunda axborot yetishmasligi bilan axborotning turli replikalar bo'ylab taqsimlanganligini farqlash zarur.

Tahlilda ikki xil davomiylik ajraldi. Birinchisida amal saqlanib, obyekt yangilanadi. **“Shuni ham”** bunga misol bo'ladi. Ikkinchisida mavzu saqlanib, bajariladigan amal o'zgartiriladi. **“Maqola dedim”** replikasi shunday vazifani bajaradi. Bu ikki holatni farqlamaslik suhbatdagi eng yaqin faoliyatni asossiz davom ettirishga olib kelishi mumkin.

Kommunikativ tuzatishning muvaffaqiyati uzr aytilishi yoki foydalanuvchi talabi takrorlanishi bilan belgilanmaydi. Uning amaliy ko'rsatkichi mpiri javobda kerakli faoliyatga o'tilishidir. **“Maqola dedim”**dan keyin yana rasm nomi berilsa, tuzatish anglanmagan bo'ladi; maqola yozish boshlanganida esa vazifa turi tiklanganini kuzatish mumkin.

Shu bilan birga, insonlararo suhbatga oid nazariyani sun'iy mpiric t muloqotiga ko'chirishda ehtiyotkorlik zarur. Bu tahlil tizimning inson kabi niyat yoki umumiy bilimga egaligini da'vo qilmaydi. Tekshirilayotgan obyekt foydalanuvchi replikasi bilan tizim javobi o'rtasidagi kuzatiladigan munosabatdir. Suhbat tahlili kategoriyalari shu munosabatni tavsiflash uchun qo'llanmoqda.

Tadqiqotning yana bir natijasi tabiiylik bilan me'yoriy yozuvni farqlashga taalluqlidir. Imlo jihatidan qisqartirilgan yoki og'ishli murojaat

1. Tabiiy promptlarda kontekst orqali ma'noni tiklash va kommunikativ vazifani tuzatish mexanizmlari

real kommunikativ vazifani aniq bajarishi mumkin. Aksincha, grammatik jihatdan mukammal yozilgan ko'rsatma foydalanuvchining haqiqiy ehtiyojiga mos kelmasligi mumkin. Shuning uchun tabiiy promptlarni o'rganishda ularni oldindan silliqdash tahlil uchun muhim belgilarni yo'qotishi ehtimoli bor.

Maqola bitta suhbatdagi besh epizodga asoslangan. Undan barcha o'zbek foydalanuvchilariga xos chastotaviy yoki milliy-kommunikativ xususiyatlar haqida umumiy xulosa chiqarilmaydi. Inglizcha variantlar tarjima bo'lgani uchun ular ikki til foydalanuvchilari o'rtasidagi empiric farqni isbotlamaydi. Keyingi tadqiqotda tabiiy inglizcha va o'zbekcha suhbatlar mustaqil yig'ilib, bir xil faoliyat turlari bo'yicha qiyoslanishi zarur.

XULOSA

Tabiiy yozma muloqotdan tanlangan epizodlar qisqa ko'rsatmalarning mazmuni joriy material, oldingi amal va suhbatning davom etayotgan maqsadi o'rtasidagi munosabatdan tiklanishini ko'rsatdi. Shu asosda, promptni mustaqil jumla bilan chegaralamasdan, faoliyat ketma-ketligining tarkibiy qismi sifatida o'rganish zarurligi asoslandi.

"Shuni ham" replikasida obyekt joriy xabardan, bajariladigan amal esa oldingi faoliyatdan olinishi aniqlandi. "Maqola dedim" shaklida nutq fe'li oldingi niyatni qayta belgilashga, natija nomi esa noto'g'ri tanlangan faoliyatni tuzatishga xizmat qilishi ochib berildi.

Foydalanuvchining misollar sun'iyiligiga bildirgan e'tirozi uslubiy norozilikdan tashqari, tadqiqot materialining manbasiga qo'yilgan talabni ham ifodalashi belgilandi. Natijada, tabiiy murojaat, qiyosiy tarjima va tadqiqotchi tuzgan namuna maqomlarini alohida qayd etish metodik talab sifatida ilgari surildi.

Prompt talqinini baholash uchun obyektning to'g'ri aniqlanishi, oldingi amalning saqlanishi yoki yangilanishi, foydalanuvchi tuzatishining keyingi javobda bajarilishi mezonlari ajratildi. Ushbu mezonlar generativ sun'iy intellekt bilan ko'p replikali muloqotni lingvistik tahlil qilishga tatbiq etilishi mumkin.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI.

1. Schegloff E. A., Jefferson G., Sacks H. The Preference for Self-Correction in the Organization of Repair in Conversation // Language. 1977. Vol. 53, no. 2. P. 361–382. DOI: 10.2307/413107.
2. Dingemanse M., Roberts S. G., Baranova J., Blythe J., Drew P., Floyd S., Gísladóttir R. S., Kendrick K. H., Levinson S. C., Manrique E., Rossi G., Enfield N. J. Universal Principles in the Repair of Communication Problems // PLOS ONE. 2015. Vol. 10, no. 9. Article e0136100. DOI: 10.1371/journal.pone.0136100.

3. Zhao W., Ren X., Hessel J., Cardie C., Choi Y., Deng Y. WildChat: 1M ChatGPT Interaction Logs in the Wild. 2024. arXiv:2405.01470. DOI: 10.48550/arXiv.2405.01470.